

Ondergronds

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo | Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Will Hunt

Ondergronds

Een kleine geschiedenis van de
verborgen werelden onder onze voeten

Vertaald door Roelof Posthuma

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4959 1

© 2019 Will Hunt

© 2020 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Roelof Posthuma

Oorspronkelijke titel *Underground*

Oorspronkelijke uitgever Spiegel & Grau

Omslagontwerp bij Barbara

Omslagillustratie © World History Archive/Imageselect

Foto auteur © Brendan Hamlett

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor mijn ouders,
die er altijd voor me zijn
aan de oppervlakte

‘De natuur verbergt zich graag.’

Heraklites, Fragmenten

Inhoud

1	Afdaling	11
2	De oversteek	39
3	De onderaardsen	71
4	De okerdelvers	101
5	De tunnelaars	129
6	De verdwaalden	155
7	De verborgen bizon	183
8	De donkere zone	211
9	De cultus	241
	Dankbetuigingen	273
	Verantwoording	277

Afdaling

‘Er is een andere wereld, maar die bevindt zich in deze.’

Paul Éluard

Ontdek de tekenen ervan, waar je ook gaat. Stap uit je voordeur en voel onder je voeten het dreunen en gonzen van metrotunnels en elektriciteitskabels, met mos begroeide waterlopen en pneumatische transportbuizen, die door en over elkaar lopen als de draden op een groot weefgetouw. Zie aan het einde van een rustige straat de stoom uit een ventilatierooster ontsnappen, misschien opstijgend uit een verborgen tunnel waarin paria's in haveloze hutten bivakkeren, of uit een geheime bunker met dikke betonnen muren waar de elite naartoe zal vluchten om aan het einde der tijden te ontsnappen. Laat op een lange wandeling door stille weiden je handen over een met gras begroeide heuvel gaan die misschien het graf van een oud stamhoofd bevat, of het begraven fossiel van een prehistorisch beest met een lange golvende ruggengraat. Volg een overschaduwde bospad waar je, met je oor tegen de aarde

gedrukt, het geritsel hoort van mieren die een onderaardse metropool uitgraven, doorschoten met minuscule kronkelende verbindingen. Op trektocht in de heuvels ruik je het aardse aroma dat opstijgt uit een smalle spleet, het teken van een reusachtige verborgen grot waarvan de muren met prehistorische houtskooltekeningen zijn versierd. En waar je ook gaat, onder elke stap die je zet voel je een siddering opkomen van diep, diep onder de aarde, waar titanische steenformaties langs elkaar schuiven en schuren en de planeet laten beven en schokken.

Als het aardoppervlak doorzichtig zou zijn, zouden we dagenlang op onze buik liggen om naar binnen te kijken in dat wonderbaarlijke, gelaagde domein. Maar voor ons oppervlaktewezens, die ons leven in de zonbeschenen wereld leiden, is het ondergrondse altijd onzichtbaar geweest. Ons woord voor de onderwereld, *hel*, is afgeleid van de Proto-Indo-Europese woordstam *kel-* voor ‘verbergen’; het oud-Griekse *Hades* is te vertalen als ‘de ongeziene’. Tegenwoordig hebben we moderne apparatuur als grondradars en magnetometers die ons helpen de ondergrond zichtbaar te maken, maar zelfs de scherpste beelden blijven afstandelijk en vaag, zodat we zoals Dante in de diepten blijven turen: ‘Donker en diep, waar dampen zich verspreiden/ zodat ik, ook al keek ik keer na keer/ tot op de bodem niets kon onderscheiden.’ Met zijn duisternis is de ondergrond het meest abstracte landschap van onze planeet, altijd meer een metafoor dan een ruimte. Als we illegale economische activiteiten, een geheim feest of een onontdekte kunstenaar als ‘ondergronds’ beschrijven, hebben we het niet over een plaats maar over een *gevoel*. Iets wat verboden is, waarover niet gepraat wordt of wat zich anderszins aan het bekende en gewone onttrekt.

Als visuele schepselen – onze ogen zijn de ‘grote monopolisten van onze zintuigen’ schreef auteur en natuuronderzoeker Diane

Ackerman – vergeten we de ondergrond. Wij zijn verwaande oppervlaktewezens en onze meest gevierde onderzoekers gaan naar de verthen en omhoog: we hebben op de maan rondgesprongen, verkenneren naar de vulkanen van Mars gestuurd en elektromagnetische stormen in de buitenste regionen van het heelal in kaart gebracht. De binnenste regionen van onze aardse ruimte zijn echter nooit zo toegankelijk geweest. Geologen denken dat meer dan de helft van alle grotten nog onontdekt diep in de ondoordringbare aardkorst begraven ligt. De reis van waar we nu zitten naar het middelpunt van de aarde is te vergelijken met een tocht van New York naar Parijs, maar toch is de aardkern een onbekend terrein, een plaats waarvan we het bestaan op gezag aannemen. In het Kola-boorgat in het Russische noordpoolgebied zijn we het diepst in de ondergrond doorgedrongen, ruim twaalf kilometer, minder dan een half procent van de weg naar het middelpunt van de aarde. De ondergrond is ons spooklandschap dat zich overal onder onze voeten uitstrekt en altijd buiten het zicht blijft.

Maar als jonge jongen wist ik al dat de onderwereld niet altijd onzichtbaar was en dat die aan sommige mensen kon worden geopenbaard. In de oude uitgave van *D'Aulaires' Book of Greek Myths* van mijn ouders las ik over Odysseus, Herakles, Orpheus en andere helden die zich via onherbergzame doorgangen in de aarde waagden, de rivier de Styx met het veer van Charon overstaken, de driekoppige Cerberus te slim af waren en Hades, het land van de schaduwen, binnengingen. Degene die me het meest fascineerde was Hermes, de boodschappergod met zijn gevleugelde helm en sandalen. Hermes was de god van grenzen en drempels en de gids die de dode zielen naar Hades bracht. (Hij droeg de schitterende titel van *psychopompos*, wat 'zielenbegeleider' betekent.) Andere goden en stervelingen gehoorzaamden aan de kosmische grenzen, maar hij schoot vrijuit heen en weer tussen

licht en donker, boven en onder. Hermes, die de patroonheilige van mijn ondergrondse excursies zou worden, was de enige ware onderaardse verkenners die de duisternis met klaarheid en elegantie doorbrak, die de onderwereld zag en haar verborgen wijsheid weer aan het licht bracht.

In de zomer dat ik zestien werd en mijn wereld zo klein en bekend aanvoelde als mijn broekzak, ontdekte ik een verlaten treintunnel die onder mijn woonbuurt in Providence op Rhode Island door liep. Ik hoorde er voor het eerst over van een natuurkundeleraar op school, een kleine man met een borstelige snor die Otter heette en die alle verborgen krochten in alle regio's van New England kende. Hij vertelde me dat de tunnel ooit gediend had voor een kleine goederenspoorlijn, maar dat was jaren geleden. Nu was het een ruïne, vol modder, afval, bedompte lucht en wie weet wat nog meer.

Op een middag vond ik de ingang, verborgen onder struikge-

was achter een tandartsenpraktijk. De ingang was overwoekerd door klimplanten en droeg het jaar van de bouw, 1908, dat in het beton boven de gapende opening was gebeiteld. De gemeente had de toegang met een metalen hek afgesloten, maar iemand had er een kleine doorgang in gemaakt. Samen met een paar vrienden drong ik in de ondergrond door, terwijl we met onze zaklampen kriskras door het duister schenen. De modder zoog zich vast aan onze schoenen en het rook er als in een moeras. Aan het plafond hingen groepjes parelende, tepelvormige stalactieten die waterdruppels op onze hoofden lieten vallen. Halverwege daagden we elkaar uit om onze zaklampen uit te doen. Mijn vrienden begonnen te schreeuwen om de echo uit te proberen toen de tunnel in volmaakte duisternis gedompeld werd, maar ik hield mijn adem in en bleef doodstil staan, alsof ik van de grond weg zou zweven zodra ik bewoog. Die avond haalde ik thuis een oude kaart van Providence tevoorschijn. Ik bewoog mijn vinger vanaf het punt waar we de tunnel binnen waren gegaan naar waar die aan de andere kant weer aan de oppervlakte kwam. Verbaasd knipperde ik met mijn ogen: hij liep vrijwel direct onder mijn huis door.

Op dagen dat mijn vrienden niet in de buurt waren, trok ik die zomer laarzen aan en ging in de tunnel ronddolen. Ik had niet kunnen zeggen wat me daar precies in aantrok, en ik ging al helemaal niet met een bepaald doel ondergronds. Ik bekeek de graffiti of schopte oude drankflessen door de tunnel. Soms deed ik mijn zaklamp uit om te zien hoelang ik het in het donker kon uithouden zonder dat mijn zenuwen begonnen op te spelen. Voor zover ik mezelf überhaupt kende als zestienjarige, voelde ik dat deze tochten tegen mijn aard indruisten: ik was een onzekere, broodmagere tiener met een fietsenrek en de bril van een bibliothecaris. Toen mijn vrienden naar de meisjes begonnen te kijken, had ik nog steeds een terrarium met boomkickers op mijn slaap-

kamer staan. Ik las over de avonturen van anderen in boeken, zonder ooit op het idee te komen er zelf op uit te gaan. Maar er was iets met die tunnel wat me niet losliet: ik lag 's avonds in bed en stelde me voor hoe die onder de straat doorliep.

Aan het einde van die zomer was ik na een zware onweersbui net over de drempel van de onderaardse gang gestapt toen ik een onverwacht rommelend geluid uit de duisternis voor me hoorde komen. Geschrokken wilde ik al omkeren, maar ik besloot door te lopen, al werd het geluid steeds harder. Diep in de tunnel vond ik de bron ervan: een barst in het plafond, – misschien een gebroken leiding, of een lek – waardoor het water in stroompjes naar beneden kletterde. Recht onder het neerstortende water zag ik een omgekeerde plastic strandemmer. Daarna een verfemmer. Daarna, in één oogopslag, een enorme verzameling holle voorwerpen, van olievaten en bierblikjes tot tupperwarebakjes, gasflessen en koffieblikken. Ze vormden een reusachtige constellatie die onder mysterieuze omstandigheden was samengesteld door een persoon die ik nooit zou ontmoeten. Het water kletterde op de vaten die hun weergalmende lied uitzonden terwijl ik daar als aan de grond genageld in het donker stond.

Er gingen jaren voorbij en ik vergat die ondergrondse wandelingen. Ik verliet Providence, ging studeren, ging verder met mijn leven. Maar de oude band met de tunnel verdween nooit helemaal. Zoals een zaadje dat in stilte wortel schiet en verborgen in de aarde volgroeit voordat het boven het oppervlak uitloopt, lagen mijn herinneringen aan de tunnel jarenlang op de bodem van mijn bewustzijn te rusten en te rijpen. Pas heel veel later, na een aantal onverwachte kennismakingen met de ondergrondse wereld van New York City, doken mijn oude herinneringen aan de tunnel en het mysterieuze altaar van holle vaten weer op. Toen dat gebeurde, grepen ze me met een felheid die mijn hele verbeeldingswereld op

zijn kop zette en de manier waarop ik mijzelf en mijn plaats in het bouwwerk van de wereld zag, fundamenteel veranderde.

Ik ging van de onderaardse wereld houden vanwege haar stilte en echo's. Ik vond het heerlijk dat zelfs de kleinste tocht door een tunnel of een grot voelde als een ontsnapping naar een parallelle realiteit, zoals de personages in kinderboeken via poorten naar geheime werelden verdwijnen. Ik hield van deze wereld die speelse Tom Sawyer-achtige avonturen bood maar je tegelijkertijd confronteerde met de meest eeuwige en elementaire angsten van de mensheid. Ik vond het heerlijk om verhalen over de onderaardse wereld te vertellen, over de restanten uit het verleden die onder de straten van de stad werden ontdekt of de rituelen die in de diepten van grotten werden gehouden, en ik genoot van de verwondering die ze in de ogen van mijn vrienden opriepen. Maar boven alles was ik gefascineerd door de dromers, visionairs en excentriekelingen die deze wereld aantrok: mensen die een soort sirenenzang hadden gehoord en zich volledig aan het onderaardse overgaven om die wereld te verkennen, er kunst te maken of er te bidden. Mensen die toegaven aan een obsessie op een manier die ik meende te begrijpen, of althans wilde begrijpen. In de onderaardse duisternis dacht ik misschien een geperverteerd soort van verlichting te kunnen vinden.

In de loop van de jaren lukte het me een onderzoekinstelling, een aantal tijdschriften en een uitgever zover te krijgen om mijn onderzoek naar de ondergrondse wereld financieel te ondersteunen. Ik besteedde het geld, en daarna nog wat meer, aan het onderzoek van onderaardse ruimten in verschillende delen van de wereld. Meer dan tien jaar lang daalde ik af in stenen catacomben en verlaten metrostations, heilige grotten en atoombunkers. Het begon als een zoektocht om mijn eigen fascinatie te begrijpen, maar naarmate ik bij elke afdaling meer afgestemd raakte op de

resonanties van het onderaardse landschap begon er een universeel verhaal te ontstaan. Ik begon in te zien dat wij, wij allemaal, het menselijke ras, altijd een stille aantrekkingskracht vanuit de ondergrond hebben gevoeld en dat we met die wereld even verbonden zijn als met onze eigen schaduw. Vanaf de tijd dat onze voorouders voor het eerst verhalen vertelden over de landschappen die zij bewoonden, hebben grotten en andere ruimten onder onze voeten ons angst ingeboezemd en ons betoverd, onze nachtmeries en fantasieën gevormd. Ik ontdekte dat de ondergrondse werelden als een verborgen rode draad door de geschiedenis lopen. Ze hebben op subtiele en fundamentele manieren ons denken over onszelf beïnvloed en ons mens-zijn vormgegeven.

Het ondergrondse ging langzaam, met kleine, versplinterende barstjes open, en toen plotseling helemaal, als een valluik onder mijn voeten. Het begon de eerste zomer dat ik in New York woon-

de, toen ik in Manhattan bij een tijdschrift werkte en in Brooklyn woonde, bij mijn tante en oom en mijn twee neven Russell en Gus. Nadat ik mezelf in mijn tienertijd jarenlang had voorgesteld dat ik als een toekomstige New Yorker die lange, opwindende nachtelijke wandelingen door Manhattan zou maken en elk verlicht raam van elk appartement in mij zou opnemen, was ik in een ondoordringbare stad terechtgekomen. Ik verdween in de massa, stamelde tegen barmannen en stapte bij de verkeerde metrohalte uit, waarna ik als een weggeblazen pluisje door Brooklyn dwaalde en me te zeer schaamde om de weg te vragen.

Laat op een avond, toen ik me bijzonder overrompeld voelde door de stad, wachtte ik in Lower Manhattan op de metro, op een van die diepe stations waar je op zomeravonden de granieten ondergrond van de stad bijna kan ruiken. Plotseling zag ik iets wat me met stomme verbazing vervulde. Uit het donker van de tunnel kwamen twee jongemannen tevoorschijn. Ze droegen mijnwerkerslampen en hun gezichten en handen waren zwart van het roet, alsof ze dagenlang door een diepe grot hadden geklommen. Ze liepen snel over het spoor, klommen recht voor me op het peron en verdwenen de trap op. Ik reed die avond met mijn voorhoofd tegen het raam van de metro gedrukt naar huis. Het glas besloeg terwijl ik me een groot verborgen netwerk van ruimten onder de straten voorstelde, als een honingraat.

De jongemannen met hun mijnwerkerslampen waren ‘urban explorers’, kortweg *urbexers*, lid van een los-vaste gemeenschap van New Yorkers die er hun hobby van hadden gemaakt om in verboden en onder het oppervlak van de stad weggemoffelde ruimten binnen te dringen. Het was een koninkrijk dat vele stammen kende: er zaten historici bij die de grandeur van vergeten locaties in de stad documenteerden, maar ook activisten die in verboden gebied doordrongen om de door de grote corporaties opgeslokte ruimte

van New York symbolisch terug te eisen en weer anderen waren kunstenaars die verborgen installaties opbouwden en voorstellingen organiseerden in de donkere krochten van de stad. In die eerste weken dat ik mijn weg door de puzzel van New York probeerde te vinden bleef ik 's avonds vaak laat op om de door urbexers gemaakte foto's van verborgen plekken te bestuderen: metrostations die al decennialang leegstonden, diepgelegen pompstations van het waternetwerk, vervallen schuilkelders onder een dikke laag stof. Ze voelden stuk voor stuk zo exotisch en mysterieus aan als vergeten zeemonsters die door de diepten van de oceaan glijden.

Op een avond, toen ik weer door de foto's van een urbexer bladerde, vond ik tot mijn verbazing een afbeelding van de tunnel die ik als jongen in Providence had gekend. Ik had er al jaren niet meer aan gedacht, dat enkele spoortje dat het donker in liep, met '1908' boven de ingang. De intimiteit van deze toevallige vondst was bijna verontrustend, alsof iemand ergens in mijn bewustzijn een luik openzette en een reddingsvlot vol herinneringen naar de oppervlakte liet stijgen. De fotograaf was ene Steve Duncan, ontdekte ik, een energieke, briljante en mogelijk krankzinnige man die mijn eerste gids naar het ondergrondse zou worden.

We ontmoetten elkaar tijdens een voorbereidende oriëntatietocht naar de Bronx, waar Steve een excursie door een oud riool plande. Hij was zes of zeven jaar ouder dan ik, met zandkleurig haar en blauwe ogen en de slanke bouw van een bergbeklimmer. Hij was met zijn ondergrondse verkenningen begonnen tijdens zijn eerste jaar op Columbia University, waar hij heimelijke sluiptochten door het netwerk van stoomtunnels onder de campus maakte. Op een avond wrong hij zich door een ventilatieopening in een muur en kwam in een kamer vol beschimmelde wetenschappelijke instrumenten terecht. Het was de opslagruimte voor